

Dunai Tamás

A HOLDRA SZÁLLÁS MINT MÉDIAESEMÉNY

1969. július 20-án ember lépett a holdra. Neil Armstrong és Buzz Aldrin történelmi jelentőségű tettét félmilliárd ember követte élőben világszerte, így a Holdra szállás egyben fontos médiatörténeti pillanat is: az első globális médiaesemény.

Marshall McLuhan (a korszak legnagyobb médiatudósa) élőben szerepelt az Apollo-11 küldetéséhez kapcsolódó ABC-közvetítésben. McLuhan a torontói médiumelméleti iskola képviselőjeként azt vallotta, hogy a médiumok átformálják az emberek világtapasztalási módját. Egy új technológia, egy új médium mindig átalakítja a társadalomban élők mindennapjait is. Máig élő bon motjánál – „a médium maga az üzenet”¹ (egyes értelmezésekben a médium maga is üzenet) – pedig nem is lehetne jobban leírni a kísérőműsort és benne McLuhan szerepét, hiszen nem az az izgalmas, hogy milyen gondolatokat osztott meg beszélgetőtársaival az adásban, hanem az, hogy jelen lehetett annál az eseménynél, amely több korábbi elméletének is fontos igazolásául szolgált. 1969 júliusában nemcsak a Hold meghódítása történt meg, hanem egy technológia főpróbája is lezajlott, így lényegében a világszintű élő televíziós közvetítés is üzenetté vált: a műsor nemcsak azt üzenté, hogy az emberiség eljutott a Holdra, hanem azt is, hogy olyan szatellittechnológiával rendelkezik, amely révén képes a világon egyszerre mindenkihez eljuttatni az űrből érkező képeket. A televízió képei hitelesítették az eseményeket, enélkül sokan nem hitték volna el a történeteket (bár ma is akadnak holdra szállás szkeptikusok, valamint olyan összeesküvés-elméletek, amelyek kétségbe vonják a közvetítés hitelességét). A holdséta az élő képek híján nem válhatott volna az emberiség kollektív emlékezetének részévé: aki aznap odafért a televíziókészülékek elé, saját szemével láthatta, hogy ember lépett a Holdra. Az esemény és az arról való tájékoztatás nem vált szét, sőt a közvetítés adta meg annak valódi jelentőségét: globális médiaeseménnyé tette, amelyet egyszerre 500 millióan követtek élőben a világ számos pontján. És ezzel elérkeztünk McLuhan másik meghatározó elméletéhez: a globális fa-

1 Marshall McLuhan, *Understanding media – The Extensions of Man*, McGraw-Hill, New York, 1964.

luhoz.² Az elmélet magjában található globális falu metafora arra utal, hogy a kommunikációs technológia fejlődésével egyre inkább eltűnnek a távolságok, a kommunikáció felgyorsul, az emberek azonnal értesülnek a hírekről, akárcsak egy faluban. A tér és az idő áthidalható problémává válik a kommunikációban. McLuhan jól látta, hogy az elektronikus média térnyerése (a rádiós és a televíziós műsorszórás) ebbe az irányba mutat. A műholdhálózat kiépítése révén megvalósított világ-szintű sugárzás McLuhan elképzelésének igazát harsogta: a globális falu nem a jövő, hanem itt van (McLuhan 1980-ban elhunyt, így a World Wide Web létrejöttét, amely tovább csökkentette a távolságokat, már nem érhetette meg).

A holdra szállás mint hódítás

Az általam is használt médiaesemény kifejezést Daniel Dayan és Elihu Katz alkották meg, akik azt a média által közvetített releváns, kiemelkedő ceremoniális eseményként írják le.³ A nagy médiaeseményeket olyan médiarítusokként⁴ ragadják meg, amelyek egyes csoportok, nemzetek integrációját végzik el, vagy nemzetek feletti társadalmi integrációt visznek véghez: ezek megtekintése által a közönség egy adott csoport részének érezheti magát, megerősítheti identitását és csoporthoz tartozását. Dayan és Katz a ceremoniális médiaesemények három típusát írja le. Ezek a verseny (ahol a felek szabályozott keretek közt mérkőznek meg egymással, mint az olimpiák vagy a világbajnokságok, illetve a politikai választások), a hódítás (ahol az emberek olyan dolgokat visznek véghez, amelyeket korábban senkinek sem sikerült, ilyen a holdra szállás vagy a berlini fal leomlása) és a koronázás (valamilyen tradíció szerinti ünneplés, ahol előtérbe kerül a múlthoz való viszony, legyen az tényleges koronázás, hercegi házasság, temetés vagy évfordulós nemzeti ünnep).⁵ A holdra szállás hódítás típusú médiarítus,

2 *Uo.*

3 Daniel DAYAN – Elihu KATZ, *Television Ceremonial Events*, Society 1985. május–június, 60–66.

4 A médiarítus-elméletekkel kapcsolatban bővebben lásd Császi Lajos monográfiáját: Császi Lajos, *A média rítusai*, Osiris – MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 2002.

5 Elihu KATZ – Daniel DAYAN, *Media Events: On the experience of not being there*, Religion 15. (1985), 305–314., illetve Daniel DAYAN – Elihu KATZ, *Media Events – The Live Broadcasting of History*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts–London, 1994, 33–37.

amely az egész emberiség integrálását végezte el, ezt jól illusztrálja Neil Armstrong gyakran idézett mondata is: „kis lépés egy embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek”.

A hódítás típusú médiaesemények egyszeri, megismételhetetlen alkalmak, amelyek felrúgják az addigi világrendet, újraírják a szabályokat. A hős legyőzi a természetet, kitör a társadalmi keretek közül. Bár az esélyei csekélyek, hiszen korábban senkinek sem sikerült az, amire vállalkozik, mégis győzedelmeskedik. A hősök hódítók, felfedezők, akik korábban leküzdhetetlen akadályokat lépnek át. A hódítás típusú médiaesemény fókuszába így a határátlépés kerül. Az esemény a jövőbe tekint, míg a versenyek jelen-, a koronázások pedig múltorientáltak. Ezek a tettek többnyire globális integrációt végeznek, jellemző rájuk a politikai oldalak (és nemzetek) felettség – bár a hidegháború idején az űrversenynek köszönhetően (a globális sugárzás ellenére) ez nem valósult meg maradéktalanul a holdra szállás esetében a vasfüggöny felénk eső oldalán. A médiaesemények hőseit a média pozitívan mutatja be, a közönség karizmatikusnak találja, a műsorvezető általában tiszteletteljesen viselkedik a közvetítés során. A médiaesemény azt üzeni: nagy emberek élnek köztünk, mi pedig részesei lehetünk a történelemnek, láthatjuk, amint nagyot lép előre az emberiség.⁶

A holdra szállás tehát egy társadalmi integrációt végző szimbolikus győzelem, hiszen lényegében az eredményt, a hódítás pillanatát közvetítette. De ki a győztes? Ez nemcsak az asztronauták egyéni győzelme, hanem a NASA-é, a közvetítést lehetővé tevő Intelsat-é, a televíziózásé, az amerikai katonai-ipari szektoré, az amerikaiaké, sőt, egyúttal az egész emberiségé. A győzelemből mindenki részesülhetett. Bár a kitűzött zászló amerikai, Armstrong szavait az emberiséghez intézi. Az integráció így legalább kettős: egyszerre amerikai és globális.

A holdra szállás mint hódítás típusú médiaesemény fontos, a nyugati kultúrkörben mélyen gyökerező ideológiákat is felelevenített és töltött fel új jelentéssel. A nyugati határvidék (frontier) meghódítását idézte fel az amerikaiak, a felfedezéseket és a gyarmatosítást az európaiak számára. A Hold (vagy az egész űr) vált az új határvidékké,⁷ amelyet az emberek a későbbiekben uralmuk alá hajthatnak.

6 *Uo.*

7 A sci-fiben már korábban megjelent az űr mint új határvidék elképzelés, ez szolgáltatta az első Star Trek-sorozat (1966–69) alapkoncepcióját is („space: the final frontier”). Dayan és Katz is használja a „new American frontier” kifejezést a holdra szállással kapcsolatban. Lásd: DAYAN–KATZ, *Media Events*, 12.

Médiatörténeti mérföldkő

A holdra szállás jelentősége akkor érthető meg igazán, ha megismerjük azt a médiakörnyezetet, amelyben megvalósult. Minden médium változik a története során, így a televízió sem egy statikus médium. A holdra szállás több szempontból is lényeges állomás a médium története során. Egyrészt technológiai mérföldkő: a holdra szállás közvetítése lényegében egy kísérlet volt arra, hogy megmutassa, a műsorszórás technológia elég fejlett ahhoz, hogy élőben az űrből is eljuttathasson képeket az otthonokba a világ minden pontjára. A közvetítések fekete-fehér képanyaga a NASA-é volt. A NASA azokat a képeket juttatta el a televíziókhoz, amelyek segítették az utazás felügyeletét, illetve az Apollo-11 legénységével való kapcsolattartást. Az otthoni képernyőkön tehát lényegében a houstoni NASA-irányítóközpont képeit láthatta a közönség, amelyeket aztán a televíziós tudósítók láttak el magyarázatokkal.⁸ Az addigi legnagyobb televíziós vállalkozás a szatellitok segítségével (olykor kisebb időbeli csúszásokkal, de mégis) élőben a Föld lakosságának jelentős részét elérte. A globális műsorszórás megvalósításához az Intelsat alig kicsivel több mint egy héttel a holdra szállás előtt állította üzembe az utolsó műholdját.⁹ A globális élő adás révén a televízió rádió felett aratott győzelme (ha azt még bárki is kétségbe vonta volna a Nixon–Kennedy-vita¹⁰ után) végérvényessé vált. És – ahogy láttuk – mindez McLuhan globális falu koncepciójának érvényességét is visszaigazolta.

Másrészt a holdra szállás közvetítése abból a szempontból is mérföldkő (és egyben fontos kísérlet), hogy az adás címzettje nem egy

8 Judith KEILBACH – Markus STAUFF, *When old media never stopped being new – Television's history as an ongoing experiment = After the break – Television theory today*, szerk. Marijke DE VALCK – Jan TEURLINGS, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2013, 88.

9 Joseph N. PELTON, *Satellites as Worldwide Change Agents = Communications Satellites – Global Change Agents*, szerk. Joseph N. PELTON – Robert J. OSLUND – Peter MARSHALL, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah–London, 2004, 8.

10 A televízió térnyerését illusztráló eset lényege röviden, hogy az 1960-as első elnökválasztás vitát a televízió és a rádió is közvetítette. Richard Nixon a vita előtt nem sokkal hagyta el a kórházat, sápadt volt, és az öltöne is beleolvadt a stúdió hátterébe, így a tévénézők megnyerőbbnek találták a sármos és napbarnította John F. Kennedyt, és őt tartották a vita győztesének. Ezzel szemben a rádióhallgatók Nixont vélték győztesnek, hiszen jóval felkészültebb volt, valamint összeszedettebben érvelt Kennedynél. A többi vita kiegyensúlyozottabb eredményt hozott, de Kennedy az első vitával akkora előnyre tett szert, melyet végül Nixon nem tudott behozni, így végül őt választották meg az Egyesült Államok következő elnökének. Az amerikai űrprogram fellendítése is Kennedy nevéhez fűződik, hiszen 1961-ben – egyik első intézkedéseként – azt tűzte ki célul, hogy egy évtizeden belül embert küldjenek a Holdra.

nemzet volt, hanem az egész emberiség, a bolygó lakossága,¹¹ amire korábban nem volt példa. Ennek hatását némiképp mérsékli az, hogy bár a közönség mindenhol ugyanazt láthatta, a műsorok kommentárjai nem egyeztek meg: a globális eseménynek helyi változatai jöttek létre, ugyanis a közvetítés két lépcsőben, a nemzeti televíziók kapuőrein keresztül jutott el az egyes országok lakosságához (a lokális különbségekre később még visszatérek). Így – ha (talán) nem is az egész emberiség, de – a nyugati világ integrációját biztosan elvégezte.

Harmadrészt, ha a televízióra nem kizárólag technomédiaként tekintünk, a holdra szállás akkor is szignifikáns média- és kultúrtörténeti mérföldkő. A televíziós műsorok mindenkit a holdra szállás megtekintésére invitáltak. A korabeli közönség készülhetett az alkalomra (bár Magyarországon viszonylag későn döntöttek róla, hogy közvetítik), hiszen az érdeklődőket napokig lekötötték kísérőprogramokkal. Végignézhették az Apollo–11 fellövését, NASA-kapcsolásokat láthattak, beszélgetős és ismeretterjesztő műsorok igazították el őket (arról, hogy miként működik az űrhajó, hogyan zajlik az irányítóközpont és az űrhajósok közti kommunikáció, milyen a Hold felszíne stb.). Sőt, az adás során arra kérték a közönséget, hogy állítsák be az ébresztőiket, ha részesei akarnak lenni a történelemnek. 1969. július 20-án aztán mind a három nagy amerikai kereskedelmi csatorna (ABC, CBS, NBC) ugyanazokat a képeket mutatta. Az, hogy mindenhol ugyanazt láthatták a nézők, szintén kihangsúlyozta az esemény történelmi jelentőségét. Az adók még a reklámoktól is eltekintettek, mert az megtörte volna az esemény „szentségét”.¹² A holdra szállás átalakította az emberek világképét. Bár addig is élt a koncepció, hogy a Föld nem a teljes univerzum, a holdra szállás ezt az elképzelést megtapasztalhatóvá, valóságossá tette, miközben a Föld úgymond összezsugorodott (McLuhan nyomán faluméretűre ment össze).

A közvetítés a holdra szállást lényegében történelmi momentumként keretezte. Egy olyan eseményt mutatott be, amelyet a modern technológia nélkül semmilyen közönség nem élhetett volna át, semmiképpen sem tudott volna megfigyelni vagy tudott volna rajta részt venni. A másként megtapasztalhatatlan spektákulum, az ismeretlen láthatóvá tétele pedig a képernyők elé szögezte a nézőket. A holdra szállás a televíziós közvetítés nélkül nem kaphatta volna meg azt a figyelmet, amelyet elért. A közönség nem egyszerűen néző volt ebben az

11 KEILBACH–STAUFF, *I. m.*, 88.

12 DAYAN–KATZ, *Media Events*, 124.

esetben, hanem tanú. A műsor révén (egy mediatisált) élménnyel, tapasztalattal gazdagodott, amelyet aztán tovább is adhatott. A holdra szállás mindezeknek köszönhetően a televízió napirend-kijelölő hatását is jól illusztrálta, a holdséta mindenütt közbeszéd tárgyát képezte.

A holdra szállás közvetítése lényegében az esemény elektronikus emlékművévé¹³ vált. Az adás ugyanis nemcsak dokumentálta, hanem meg is őrizte azt, amely így nemcsak a kollektív emlékezetben maradt meg, hanem ma is megtekinthető, így egyfajta mediatisált emlékműként szolgál.

A médiaesemény mellett, hogy megragadta az emberek képzeletét, nagy hatással volt azokra az intézményekre és szereplőkre, amelyek megvalósították: a holdra szállás megerősítette Amerikában a NASA és a katonai-ipari szektor pozícióját, világszinten pedig bizonyította Amerika technológiai felsőbbrendűségét – bár ezt a vasfüggöny túloldalán sokan kétségbe vonták.

Globális esemény – nemzeti keretek

Mint utaltam rá, a közvetítés nem egyszerűen bemutatta a holdra szállást, hanem keretezte is azt. Ez a keret azonban országonként eltért: bár a képanyag megegyezett, a kommentárok egyéni nemzeti értelmezést adtak az eseménynek. Daniel Dayan és Elihu Katz sokat foglalkozott a holdra szállással, ám nem vette figyelembe az eltérő keretezéseket, és valójában csak az amerikai adást vizsgálta behatóan, elsősorban ez alapján beszélt annak jelentőségéről és ceremóniális jellegéről.¹⁴

Nemzeti szinten azonban megjelentek a kapuőrök, a helyi televíziók saját kommentárokkal látták el az eseményt, önálló olvasatokat gyártottak róla. A nemzeti szűrőkön keresztül a globális közvetítésnek lokális változatai jöttek létre. A nemzetközi híreket saját keretezésben tárták a közönség elé. Ingrid Volkmer például arra hívja fel a figyelmet, hogy az algériai televízió azért, hogy a történeket az iszlám közönség számára domesztikálja, az élő adásban olyan kommentárral látta el a holdra szállást, amelyben az is elhangzott, hogy Armstrong az első

13 Dayan és Katz használja a médiaeseményekre az „electronic monuments” kifejezést. *Uo.*, 211.

14 Ezt a kritikát Julia Sonnevend fogalmazza meg. Sonnevend kiemeli azt, hogy a szovjet olvasat egyáltalán nem jelent meg Dayan és Katz munkáiban. Lásd: Julia SONNEVEND, *The lasting charm of Media Events*, Media, Culture & Society 40. (2008/1.), 122–126.

lépések megtételekor egy műezzin hangját hallotta. Ezzel az elért tudományos eredmény egyfajta vallásos színezetet kapott.¹⁵

A vasfüggöny két oldalán egészen más volt az esemény relevanciája. Göran Bolin a svéd és az észtek kollektív emlékezet bemutatásakor¹⁶ utal arra, hogy az űrversennyel kapcsolatban a svédek a holdra szállást idézték fel mint kiemelkedő momentumot, az észtek pedig azt, hogy Gagarin volt az első ember az űrben. A kollektív emlékezetre nagy hatást gyakorolhatott a kulturális és ideológiai közeg, illetve az, hogy a médiában mekkora hangsúlyt kap(hat)tak az események: az észtek a Szovjetunió tagállamaként értesültek ugyan a holdra szállásról, ám kevés információval rendelkeztek róla (a szovjet propaganda minimálisra szorította az ezzel kapcsolatos közlések számát¹⁷), így nem is tulajdonítottak neki akkora jelentőséget.¹⁸ A Szovjetunióban (ahol eleve nem mutatták előben a holdra szállást, de hírt adtak róla a lapok¹⁹) és a kommunista országokban szinte azonnal megkezdődött az esemény horderejének relativizálása. Sőt, a kínaiak el is hallgatták a holdra szállást.²⁰

Magyarországon – a közvetítésben részt vevő Almár Iván csillagász-űrkutató szerint – nagy volt a bizonytalanság, hogy egyáltalán lehozzák-e az élő közvetítést, de mivel a nyugat-magyarországi területeken fogható volt az osztrák adás, és tudták, hogy ott élőben közvetíteni fogják, ezért a politikai vezetés végül engedélyezte azt. A hazai műsor résztvevőinek (Almár mellett Echter Tibor orvosvezetkednek és Szőnyi János televíziós riporternek) több nehézséggel is meg kellett küzdeniük: a stúdióban ülők kevésbé értettek angolul, és az adás is rossz minőségű volt (a stúdió világosítása pedig tovább rontott a helyzeten), így a közvetítés nem működött korábban nem tapasztalt látványosságként. Végül hazánkban csak a landolást közvetítették, a műsorvezető és beszélgetőpartnerei este hazamentek, így a helyi idő szerint hajnalban zajló hold-sétát már csak felvételtől mutatták be a közönségnek másnap reggel.²¹

15 Ingrid VOLKMER, *News in the global public space = Journalism: critical issues*, szerk. Stuart ALLAN, Open University Press, Maidenhead, 2005, 360.

16 Göran BOLIN, *The Rhythm of Ages: Analyzing Mediatization Through the Lens of Generations Across Cultures*, International Journal of Communication 10. (2016), 5252–5269.

17 Saswato R. DAS, *The Moon Landing through Soviet Eyes: A Q&A with Sergei Khrushchev, son of former premier Nikita Khrushchev*, Scientific American 2009. július 16., <https://www.scientificamerican.com/article/apollo-moon-khrushchev/>.

18 BOLIN, *I. m.*, 5259–5260.

19 DAS, *I. m.*

20 KERESZTÚRI Ákos, *A holdraszállás közvetítése csak az utolsó pillanatban dőlt el itthon*, Origo 2009. július. 16., <https://www.origo.hu/tudomany/20090706-holdraszallas-az-mtv-studiojabol-almar-ivant-kerdeztuk.html>.

21 *Uo.*

Ez is azt igazolja, hogy az esemény jelentősége közel sem volt akkora mindenütt, mint a nyugati világban.²² A relativizálás pedig hamarosan a hazai (főként nyomtatott) sajtóban is megindult.²³

A holdra szállás keretezése és fontossága tehát országonként (főként a hidegháborús geopolitikai körülmények miatt) eltért, de a globális médiaesemény történelmi, média-, illetve kultúrtörténeti relevanciájából ez mit sem von le. 1969. július 20-án két korábban elképzelhetetlen esemény is lezajlott: asztronauták léptek a Holdra, és ezt a világ minden táján élőben követhette a közönség. A NASA és a televízió történelmet írt félmilliárd tanú szeme láttára. McLuhan globális falujában a kerítések ugyan még magasak voltak, a szomszédok sem mindig szívlelték egymást, és olykor a pletyka is felütötte a fejét, de az információk csaknem mindenkihez eljutottak.

22 Dayan és Katz médiaeseményekkel foglalkozó könyvében egy 1988-as francia kutatásra alapozva azt állítja, hogy a holdra szállás azon események között található, amelyek a legélénkebben élnek a franciák kollektív emlékezetében. DAYAN-KATZ, *Media Events*, 274.

23 Erről lásd bővebben: VAJNA Tamás, *A Holdra szállás magyar tálalása*, Hvg.hu 2009. július 18., https://hvg.hu/tudomany/200929_A_HoLDRA_SZALLAS_MAGYAR_TALALASA_Fanyalgasp.